

РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Л.О.Мільто

Анотація. У статті розглядається творча, педагогічна спадщина російського педагога-ритора XIX ст. М.Ф.Кошанського, показана його провідна роль у розвитку риторичної майстерності в Росії.

Ключові слова: риторика, риторична майстерність, красномовство, загальна риторика, приватна риторика.

Аннотация. В статье раскрывается творческое, педагогическое наследие российского педагога-ритора XIX в. Н.Ф. Кошанского, показана его ведущая роль в развитии риторического мастерства в России.

Ключевые слова: риторика, риторическое мастерство, красноречие, общая риторика, частная риторика.

Summary. The article reveals the creative, pedagogical heritage of the Russian teacher, rhetorician of the XIX century. N.F. Koshanskogo and shows its leading role in the development of rhetorical skills in Russia.

Key words: rhetoric, rhetorical skill, eloquence, rhetoric is common, private rhetoric.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі науково-технічного розвитку України проблема оволодіння культурою риторичної майстерності особливо гостро постає для кожного члена суспільства, незалежно від сфери його професійної діяльності. Це пояснюється вимогами, що висуваються державою до сучасних спеціалістів, тому що крім відповідного рівня професійної підготовки, фахівці повинні грамотно, переконливо й аргументовано висловлювати свої знання і погляди. Нові цілі вищої педагогічної школи потребують висококваліфікованих педагогів з творчим мисленням, які володіють високим рівнем риторичної майстерності, що є складовою педагогічної майстерності вчителя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Найбільш продуктивним для розвитку російської риторики була перша половина XIX ст. Це період піднесення риторичної школи і вчення М.Кошанського, найбільш впливового педагога-ритора даного періоду, зіграло в цьому вирішальну роль. Сучасні російські дослідники розвитку риторичного мистецтва В.Аннушкін, О.Волков, Т.Ладиженська, А.Михальська, З.Равкін та ін. широко використовують і цитують праці М.Кошанського, хоча спеціальних наукових досліджень, присвячених виключно педагогу-ритору і його працям немає. Єдиною такою спробою є робота майже столітньої давності – монографія О.Малеїна, що була надрукована в 1901 році.

М.Кошанський був найосвіченішою людиною свого часу, а також найбільш впливовим ритормом і педагогом XIX ст., якого називають «російським Сократом». Його «Риторики» включали найбільш корисні російські та європейські надбання з риторики і базувалися на кращих традиціях красномовства XVIII – початку XIX ст. Росії. Підручники М.Кошанського, як засоби самоосвіти, були провідними у формуванні основ педагогічної майстерності не одного покоління російського вчительства і сприяли оволодінню ними красою мовної комунікації.

М.Кошанський народився в Москві, точна дата його народження невідома і в різних джерелах вказується по-різному – 1784 або 1785 рр. Майбутній педагог навчався в Московському університетському Благородному пансіоні одночасно з В.Жуковським, а з 1798 по 1802 рр. – у Московському Імператорському університеті відразу на двох факультетах (юридичному і філософському).

Згідно з формуляром, студенти університету вивчали російську, старогрецьку, латинську, французьку, німецьку і англійську мови. Успіхи і здібності М.Кошанського були настільки видатними, що будучи студентом він викладав риторику в Благородному університетському пансіоні, Московському виховному домі, Єкатерининському Московському інституті, пансіонах і приватних будинках.

30 червня 1802 р. М.Кошанський закінчив навчання одразу на двох факультетах університету: філософському (з золотою медаллю за відмінні успіхи в науках) і юридичному, а потім працював учителем старогрецької і латинської мов в синтаксичних класах Академічної гімназії та викладав риторику в Московському університетському пансіоні.

30 червня 1805 р., в день п'ятидесятилітнього ювілею Московського університету, М.Кошанський отримав ступінь магістра філософії і вільних мистецтв, одночасно з Р.Тимківським (1785–1820 рр.),

уродженцем Полтавської губернії, який став одним із відомих професорів Московського університету і директором педагогічного інституту (1815 р.).

Саме тоді на М.Кошанського звернув увагу меценат, опікун Московського університету і товариш міністра народної освіти М.Мурашок, талановитий і відомий письменник того часу, фігура дуже значна в історії російської культури. Як пише О.Малеїн: «Одним з головних завдань Муравйова було підняття національної науки в Росії, саме з цією метою він прагнув наповнити університетські кафедри росіянами» [6, с.4].

У 1807 р. М.Кошанський захистив дисертацію, отримав ступінь доктора філософії і став працювати викладачем старших класів гімназії Московського виховного будинку. Окрім цього, він з 1809 р. займав посаду секретаря цензурного комітету московського округу, а наступного року був обраний секретарем комісії випробувань для отримання чинів. Одночасно М.Кошанський викладав російську словесність у вищих класах Єкатерининського московського інституту, проводив уроки в пансіонах та приватних будинках і весь цей час продовжував працювати в Університетському благородному пансіоні.

Приклад програми, наведений О.Малеїним за 1810 р., свідчить про те, що М.Кошанський вивчав зі своїми учнями риторичку і логіку, історію російської літератури, російський і латинський синтаксис, міфологію і старовину. Робота в пансіоні була його основною науковою діяльністю, оскільки саме «на користь благородних вихованців Університетського пансіону» він надрукував свої підручники [7, с.10-11].

В період з 1802 – 1811 рр., тобто в період після закінчення університету і до поступлення на службу до Царськосільського ліцею, М.Кошанським були опубліковані «Таблиці латинської граматики» (1805 – 1806 рр.); «Початкові правила російської граматики» (1806 – 1810 рр.) та ін. Саме в цей період він розкрився як талановитий науковець і педагог, але численні уроки в різних місцях заважали йому зосередитися на науковій роботі.

В 1811 р. М.Кошанський став професором російської й латинської словесності Імператорського Царськосільського ліцею, в якому викладав до 1828 року і намагався передати своїм вихованцям власний життєвий та професійний досвід. На відміну від більшості наставників ліцею, М.Кошанський був відомим вченим, професором з десятирічним педагогічним досвідом. Молодий високоосвічений викладач прекрасно володів французькою, німецькою й англійською мовами, був автором підручників, відомим літератором і перекладачем.

Основні принципи педагогічної майстерності були покладені в основу педагогічної діяльності М.Кошанського. За його глибокими переконаннями, головним завданням педагога є збуджувати і посилювати в душі учнів живу любов до всього розумного, великого і прекрасного. За вісімнадцять років педагогічної діяльності М.Кошанський зарекомендував себе як прекрасний викладач, відданий своїй справі. Ліцеїсти шанували свого вчителя і згадували, що захоплювалися розповідями і читанням педагога, з нетерпінням очікували його лекції і з довір'ям показували йому свої «поетичні гріхи». Колишній вихованець М.Кошанського, віце-президент Російської Імператорської академії наук Я.Грот, який навчався в Ліцеї з 1826 р., серед дуже хороших професорів згадував саме його. В одному із своїх листів П.Плетньову, Я.Грот підкреслював наявність у М.Кошанського таланту лектора і повідомляв про його професійні риси прекрасного викладача і педагога, який майстерно володіє словом.

У своїй книзі З.Равкін описує спогади одного з ліцеїстів, який писав про те, що зовнішність М.Кошанського була м'яка і витончена за формами, цілком відповідала його внутрішнім чеснотам, і це навіювало до нього щирю любов та повагу вихованців» [10, с. 85].

Вивченню риторички в Ліцеї надавалось велике значення. Багато часу на заняттях професор відводив навчанням ліцеїстів складати поетичні твори на задану тему і вимагав від своїх вихованців уваги до кожного слова. Педагог радив своїм вихованцям не поспішати писати, а навчитися перш за все мислити та відчувати. Записи ліцеїстів свідчать, що професор намагався передати своїм вихованцям: «Первое достоинство слога – ясность. Ясность соблюдается четырьмя способами: твердым знанием предмета, внутренней связью мыслей, естественным порядком слов, точностью слов и выражений» [3, с. 312 – 313].

У своїх наукових працях М.Кошанський чітко формулював загальні правила організації тексту і підкреслював, що «Каждое слово должно быть на своем месте. Всякое лишнее слово в прозе есть бремя для читателя. В идеальном тексте, должна присутствовать красота слов, соразмерность их в каждом предложении. Роскошь слога не должна быть самоцелью, она часто скрывает бедность мыслей и пленяет только один век, одно поколение» [3, с. 310 – 311].

Цікавими були теми ліцейських творів, що мали моральний характер, наприклад, «Доброчинність», «Безсмертя є мета людського життя» та ін. Іноді вихованцям пропонувалося описати те чи інше явище природи, наприклад, схід сонця або квітку. М.Ф.Кошанський завжди залишав

ліцеїстам свободу для вияву своєї творчої індивідуальності.

Колишній ліцеїст І.Пушин згадував: «Как теперь вижу тот послеобеденный класс Кошанского, когда, окончив лекцию несколько раньше урочного часа, профессор сказал: «Теперь, господа, будем пробовать перья: опишите мне, пожалуйста, розу стихами. Наши стихи вообще не клеились, а Пушкин мигом прочел два четверостишия, которые всех нас восхитили. Кошанский взял рукопись себе» [8, с. 84].

На думку М.Кошанського, щоб написати вагомі твори, необхідні «наблюдательное чтение лучших сочинений», роздуми та вправи. Саме тому на його заняттях ліцеїсти самостійно аналізували і вчили на пам'ять тексти О.Пушкіна, М.Ломоносова, В.Жуковського та ін. Педагог знав усі вірші й поеми О.Пушкіна, часто декламував його твори в класі про що свідчать спогади Я.Грота й інших ліцеїстів.

Авторитет М.Кошанського серед вихованців був дуже високий. У книзі О.Малеїна згадується: «Усіх їх (викладачів) перевершував Кошанський, який був в ліцеї і пансіоні, як професор Мерзляков у Московському Університеті. З різносторонньою класичною освітою і великим педагогічним досвідом він поєднував надзвичайно тонкий і витончений смак, поетичний настрій і особливий дар передавати його своїм слухачам. Він намагався підтримувати й розвивати у слухачів любов до літературних вправ, прозаїчних і віршованих, що встановилася ще з часів Пушкіна і Дельвіга» [7, с.33].

Оцінюючи твори своїх вихованців, М.Кошанський дотримувався власних принципів педагогічної майстерності і писав: «...попытки учащихся не должны охлаждаться порицанием, но согреваться участием друга-наставника, который всегда говорит прежде, что хорошо и почему, а после показывает, что должно быть иначе и каким образом» [4].

15 березня 1828 р., після виходу у відставку, М.Кошанський співпрацював з такими відомими філологами-педагогами як О.Востоков, Я.Толмачов, М.Тализін, а також продовжував працювати в комітеті при Міністерстві народної освіти, рецензуючи посібники, що використовувалися в навчальних закладах Росії.

Саме в цей період М.Кошанський написав свої найвідоміші «Риторики», в основу яких покладено педагогічний досвід і лекційний матеріал, прочитаний ним перед ліцеїстами. Його підручники з риторики відрізнялись простотою та доступністю стилю, найкращими прикладами із сучасної російської літератури, яку М.Кошанський знав досконало. «Общая Риторика» (1830 р.) стала популярним підручником для студентів і витримала 10 видань. Над «Частною Риторикою» педагог працював до кінця свого життя, що була надрукована в 1832 р., уже після смерті автора, і витримала 7 видань.

Тріумфом педагогічної діяльності М.Кошанського було визнання його «Общей риторики» зразковим підручником для навчальних закладів Російської імперії. У вступі М.Кошанський пояснював значення поняття «красномовство» як уміння та мистецтво мислити. Педагог писав: «Риторика, имея предметом мысль, показывает, откуда они (мысли) почерпаются, как приводятся в порядок и как излагаются» [4]. На думку М.Ф.Кошанського, загальна мета педагога «...состоит в том, чтобы раскрыть все способности ума, дать рассудку и нравственному чувству надлежащее направление, возбудить и усилить в душе учащихся живую любовь ко всему благоразумному, великому и прекрасному» [4]. Таким чином, М.Кошанський вважав, що розум, моральні почуття і краса – це обов'язкові умови дійсно чудової мови і риторичного ідеалу педагога.

Перше видання «Частной Риторики» М.Кошанського вийшло в 1832 р., після його смерті і було підготовлено до друку О.Востоковим. Збереглися відгуки про його «Риторикі» відомих філологів О.Востокова, Я.Толмачова і М.Тализіна.

Я.Толмачов відзначав, що «Частная Риторика» адаптована «...по методе и образу изложения к понятию учеников». М.Тализін підкреслював, що «Риторики» М.Кошанського «...гораздо приступнее и занимательнее для начинающих учиться красноречию чем «Учебная книга российской словесности» Н.Греча і звертав увагу на те, що всі поняття в підручнику викладені «...ясно, просто, даже привлекательно и почти каждое снабжено примерами из лучших наших писателей» [6].

Підручники М.Ф.Кошанського користувалися популярністю, за якими до 1851 р. навчалися декілька поколінь гімназистів і ліцеїстів Росії. Міністерство народної освіти, не наважуючись відразу відмінити ці підручники, доручило зробити на них відгук академіку П.Плетньову, який у листі Я.Грота від 28 лютого 1848 р. обґрунтував свою думку про «Риторикі» М.Кошанського так: «Я расхваливаю ее, находя, что ежели уж нужно учиться риторике, то, конечно, лучше по дельной, умной, хотя и очень педантской книге Кошанского, нежели по глупой, бестолковой и обличающей прямое невежество, как у всех других» [8, с.195].

Захищаючи пам'ять учителя від осуду, Я.Грот підкреслював, що «Риторикі» М.Кошанського, поперше, «...имеют одно редкое для того времени достоинство – историческую основу, знакомят в

правильной системе с историей древней и новой литератур, в особенности русской, и, во-вторых, что они заключают в себе только нить или канву, по которой дальнейшее развитие и оживление предмета предоставляется знанию и искусству хорошего преподавателя» [2, с.42].

Висновки. Отже, перша половина XIX століття – це розквіт російської риторики, коли було поставлено завдання адаптувати загальну риторичну до гімназичних курсів, ліцеїв і університетів. Вагомий науково-теоретичний доробок у становленні педагогічної майстерності вчителя здійснив М.Кошанський – педагог-ритор і науковець, який став прикладом і втілювачем кращих російських традицій педагогічної риторики. Його підручники з риторики є актуальними і можуть бути успішно використані сучасними педагогами в процесі підготовки учнів і студентів до опанування риторичною майстерністю.

Література

1. Аннушкин В.И. Русская риторика: исторический аспект / В.И. Аннушкин. – М. : Высшая школа, 2003. – 400 с.
2. Грот Я.К. Пушкин, его лицейские товарищи и наставники / Я.К.Грот. – СПб., 1887.
3. Из материалов пушкинского лицея. Публ. Н.Н.Петруниной // Пушкин: исследования и материалы. Т.ХІІІ. Л., 1989. – С. 310 – 311.
4. Кошанский Н.Ф. Общая риторика / Н.Ф.Кошанский. – СПб., 1834. – С.8.
5. Михайлова Н.И. Лицейский преподаватель А.С.Пушкина Н.Ф. Кошанский и его «Риторика» / Н.И.Михайлова // Русская словесность. – 1998. – № 3. – С. 13.
6. Михальская А.К. Педагогическая риторика. История и риторика. – М. : «Academia», 1998. – 448 с.
7. Малеин А.И. Николай Федорович Кошанский / А.И.Малеин // Памяти Леонида Николаевича Майкова. – СПб., 1901.
8. Пуцин И.И. Записки о Пушкине / И.И.Пуцин // А.С.Пушкин в воспоминаниях современников. – М., 1974. – С. 84.
9. Переписка Я.К.Грота с П.А. Плетневым. – СПб., 1896. – Т.3. – С. 195.
10. Равкин З.И.Педагогика Царскосельского лицея пушкинской поры (1811 – 1817гг.): историко-педагогический очерк / З.И.Равкин. – М. : Высшая школа, 1999. – С. 38–39.